

ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР И ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ — ИСТОРИЧЕСКИ И ЛИТЕРАТУРНИ АНАЛОГИИ

НЕВЯНА ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА

Темата „Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски — исторически и литературни аналогии“ се налага както от необходимостта за проучване на домашните извори на първия български възрожденец при написване на неговата знаменита „История славянобългарска“, така и като съществен момент от големия и важен научен проблем за връзките и приемствеността между Средновековие и Възраждане, между стара и нова литература. Всепризнато е, че Паисий Хилендарски е кръвно свързан с предшестващата го литературна традиция, че един от най-мощните фактори за неговото формиране и израстване като родоначалник на Българското възраждане и на новата българска литература е дълбокото му сродяване с най-добрите постижения на българския творчески гений през средните векове. Макар със своя историографски труд той да е изразител на ново световъзприемане и нова идейност, в него ясно се долавя присъствието на унаследеното от старобългарската литература като фактология, подход, отношение, осмисляне, формални белези и т. н.

За съзнателно търсената и грижливо осъществена връзка с книжовната продукция на неговите предшественици свидетелствува самият Паисий Хилендарски в нееднократните си признания: „Азъ въси манастири стогорскѣ истражихъ, где имють болгарски стари книги и црски превелегии, такожде по Болгарѣ по много мѣста...“¹ или „Въ наши рукописи много книги и превѣлегии тако вбрѣтает се испрво писано како и написа се въ начала zde“ (с. 61).

Науката вече има сериозни успехи в проучването на домашните и чуждите литературни извори на Паисиевата история. В изследванията на редица учени се сочат конкретни текстови паралели между „История славянобългарска“ и използваните от нейния автор български, латински, сръбски, руски, полски, гръцки и други съчинения и се изнасят ценни наблюдения върху начините на заимстване и използване на заетия гравивен материал, върху творческото му осмисляне и подчиняване на авторските задачи.² Всички учени обаче признават,

¹ Й. Иванов. История славяноболгарская. Собрана и нареджена Паисием иеромонахом в лѣто 1762. С., 1914, с. 84. Всички цитати са по това издание. По-нататък за удобство стричиците ще се посочват в скоби непосредствено след цитата.

² М. Дринов. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. — Периодическо списание на Българското книжовно дружество, год. I, кн. 4, Браила, 1871, с. 3–26; Б. Пенев. История на новата българска литература. С., 1932, т. II, с. 267 и сл.; Artur G. Cronia, Il Regno degli slavi di Mauro „Orbini (1601) e la „Istoriia Slavenobolgarskaja“ del monaco Paisi (1762). Bulgaria. Revista di cultura. Roma, I, 1939; В. Велчев. Отец Паисий Хилендарски и Цезар Бароний, принос към изследване изворите на Паисиевата история, С., 1943; Riccardo Picchio. Gli annali del Baronio — Skarga e la Storia di Paisij Hilendarski. — Ri-

че въпреки извършената колосална извороведческа работа предстои да се направи още твърде много за пълното разкриване на солидната домашна и чужда литературна основа, на която израства Паисий Хилендарски, и за конкретната и детайлна характеристика на нейното присъствие в „История славянобългарска“. Това се отнася особено за връзките на първия наш възрожденец със средновековната българска литературна традиция, тъй като тя изиграва първенстваща роля за формирането му като личност и като писател.

На тази актуална задача е посветено и настоящото изследване.

Проблемът „Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски“ не е нов в научната литература, но той е от тези проблеми, които само са поставени, без да са всестранно осветлени. Още П. А. Лавров посочва, че един от домашните извори на Паисиевата „История славянобългарска“ е сказанието „За буквите“ на Черноризец Храбър.³ Малко по-конкретен характер има констатацията на Б. Пенев: „Някои места ни дават право да предполагаме — пише той, — че (Паисий) е имал на ръка и „О писменехъ“ на Черноризеца Храбър (гл. VIII, особено § 111).“⁴ Подобни твърдения се откриват и в изследванията на Б. Ангелов, П. Динеков и на други учени, които се занимават с въпроса за Паисиевите източници на историческа информация. За Б. Ангелов няма съмнение, че Паисий Хилендарски познава Черноризец Храбър.⁵ Той дори обръща внимание на успоредицата на техните творби за използване на гръцко и латинско писмо от българите след покръстването им.⁶ П. Динеков също е убеден, че Паисий познава съчиненията на редица български писатели от Средновековието — от Черноризец Храбър до поп Пейо.⁷

От приведените мнения се вижда, че досега учените само констатираха връзката между Паисий Хилендарски и Черноризец Храбър, без да я характеризират и анализират. При това въпросът е поставен само с едната му страна — старобългарската творба като източник на историческо знание за нашия възрожденец. Въпросът обаче има и друга страна, която, струва ми се, е по-важна. Кое определя дълбокото, вътрешно духовно родство между първия български възрожденец и старобългарския му събрат? С какви свои житейски, философски, литературни разбирания Черноризец Храбър влияе върху формирането на Паисий Хилендарски като личност и като книжовник, върху избистрянето на неговите обществено-политически и идейно-творчески възгледи? Могат ли да се правят исторически и литературни аналогии между тези два феномена, отдалечени с девет столетия?

Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски живеят и творят в различни епохи, преломни за България, епохи, през които българският народ се включва в общоевропейското културно развитие. Те акумулират в себе си народностната енергия и стават изразители на жизнено необходими идеали на своето време. Черноризец Храбър живее и твори в края на IX — началото на X в., когато се

cerche Slavistiche, III, Roma 1954, p. 212—233; Н. Драгова. Домашни извори на „История славянобългарска“. — В: Сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха. С., 1962, с. 285—340; Б. Ангелов. Проучвания върху „История славянобългарска“. — Известия на Института за литература, кн. X, 1961, с. 116—143.

³ П. А. Лавров. Одна из переделок истории славяноболгарской иеромонаха Паисия, сохранившаяся в рукописи № 1731 собрания проф. Григоровича. — Труды восьмого археологического съезда в Москве, II, 1895, с. 252—263; цит. по Б. Ангелов. В зората на българската възрожденска литература. С., 1969, с. 87.

⁴ Б. Пенев. Паисий Хилендарски. С., 1946, с. 86.

⁵ Б. Ангелов. В зората. . . , с. 94.

⁶ Б. Ангелов. Борба за делото на Кирил и Методий. С., 1969, с. 43.

⁷ Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. Юбилейно издание по случай 250 години от рождението на писателя. Под ред. на П. Динеков. Предговорът също от него. С., 1972, с. 29.

формира българската народност и се полагат основите на българската средновековна литература, а Паисий Хилендарски работи през втората половина на XVIII в., когато започва да се формира българската нация и се създава новата литература. Историческите обстоятелства издигат на литературното поприще личности не само с писателски талант, но преди всичко личности с изострена чувствителност за най-актуалните и жизнено важни проблеми за своята съвременност, с дълбоко хуманни, демократични и революционни възгледи, надарени с политическо мислене и самопожертвователно родолюбие. Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски са дълбоко свързани с епохата си, но и удивително сродни помежду си. Единствените им произведения „За буквите“ и „История славянобългарска“ разкриват автори със забележителни интелектуални възможности и обществено-политически качества. Близки по temperament и емоционална нагласа, със сходни, а в някои отношения и с еднакви идейни разбирания, Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски се родят преди всичко по своите историко-културни хоризонти. Свързващата нишка между тях е идеята за културна еманципация на народите. От широтата на такива позиции те воюват за правото на славянския род и специално на българите за културно и политическо самоопределение, за самобитност и творчество в областта на духовното развитие.

Черноризец Храбър впряга цялото знание на своето време, публицистичното си умение и писателската си страст, за да развенчае триезичната догма и защити законността на славянския език и славянската писменост, за да брани и утвърди завоеванията и традициите на Кирило-Методиевото дело. Дълбоко прогресивната, демократична и революционна за IX в. идея на Константин-Кирил Философ, изразена по блестящ начин в речта му във Венеция, за природното право на всеки народ да създава духовни ценности на свой роден език намира в лицето на Черноризец Храбър най-убеден и ревностен защитник. Заслугата му за запазването на създадените от Кирил и Методий славянски писмена и книги е огромна. Благодарение на дейци именно като него Кирило-Методиевата традиция пуска корени сред българите и дава обилни плодове. Черноризец Храбър е измежду книжовниците, които допринасят най-много за европеизирането на българската култура и литература през IX—X в., за приобщаването ѝ в руслото на общочовешката цивилизация. Той прекъсва една традиция в България — чужда и безперспективна — и поставя началото на нова традиция — родна, славянска, която действително дава полет на българския творчески гений.

Девет столетия по-късно един събрат на Черноризец Храбър със същия родолюбив патос и енергичен замах прекъсва традицията на гръцкото влияние в България и възвестява извисяването на българския национален дух. След временен застой през 60-те години на XVIII в. Паисий Хилендарски отново издига българската литература на пиедестала на европейските литератури, поставяйки началото на нова национална традиция. Идейният смисъл на неговата „История славянобългарска“ е подчинена на разбирането, че величавото и славно минало на българите е предпоставка и гаранция за просъществуването им в бъдещето въпреки изпитанията на настоящето. Чрез примери от историята и вглеждане в съвременността Паисий Хилендарски служи на най-актуалната необходимост на своята епоха — формиране на българската нация. С основание той дири опора на своята гравидна теза в литературното наследство на Средновековието: „Азь излиха поревновахъ по рода и по отечество болгарское и много труд сътворихъ събирати от различни книги и истории, дондеже събрахъ и съвкупихъ деяние рода болгарского в книжицу сию ради ваша полза и похвала.“ А измежду произведенията на старобългарската литература, които с дълбоката си патристична същност са поддържали будно народностното съзнание на българите през цялото Средновековие, едно от челните места се пада на сказанието на Черноризец

зец Храбър „За буквите“. По своя емоционален и идеен заряд тази творба в най-голяма степен съответствува на творческата нагласа на Паисий Хилендарски. Тя се оказва един от най-солидните домашни извори за историографския му труд.

Как нашият възрожденец се е запознал с тази старобългарска творба?

Безспорно Паисий Хилендарски е познавал ръкописни преписи на Храбровото сказание. Такива той би могъл да намери в манастирските библиотеки по българските земи и най-вече в библиотеките на атонските манастири. Макар днес да не са познати преписи на Храбровата творба в пределите на България, тяхното съществуване по времето, когато Паисий е издирвал документи за българската история, е напълно възможно. Най-вероятно обаче досегът на нашия възрожденец с това знаменито произведение на старобългарската литература е станал на Атон, в чиито манастирски библиотеки и днес се пазят няколко, и то от най-старите негови преписи. Още повече, че тези преписи се намират в книгохранилищата на манастирите, в които е живял и работил самият Паисий — Хилендарския и Зографския. В момента в техните библиотеки се съхраняват три преписа на Храбровото сказание: 1) Хилендарски препис в сборник от XV—XVI в., № 463 от сбирката на Хилендарския манастир;⁸ 2) Зографски препис в сборник от XV—XVI в., № 125 от библиотеката на Зографския манастир;⁹ 3) Молдавски препис в сборник от XVI в., собственост на Хилендарския манастир, където се пази под № 481 (стар № 329).¹⁰

По времето на Паисий броят на намиращите се на Атон преписи на Храбровото сказание вероятно е бил много по-голям. През следващите векове обаче някои от тях по едни или други причини напускат старите си хранилища и се озовават в нови, пръснати по всички краища на славянските и неславянските земи. Така например запазените приписки в сборник от първата половина на XVI в., в който се намира Ковелският препис на Храбровото съчинение, свидетелствуват, че той е бил някога собственост на Хилендарския манастир, а сега се пази във Виенската национална библиотека под № cod. slav. 9.¹¹

Не е изключено на Паисий да са били познати и някои от най-старите публикации на Храбровото сказание „За буквите“, които се намират във вилненските или московските буквари от 1575—1580, 1621, 1637 г., които също биха могли да фигурират сред използваните от него по собственото му признание „руски печатни книги“.

Ясно е, че Паисий Хилендарски е имал възможност да се запознае с текста на това старобългарско произведение. Нещо повече. Той е имал дълбоката вътрешна нагласа за сродяване с него. То му допада с борческия си и патриотичен патос, с идейния си и емоционален заряд, с полемичния си и патетичен тон. Но в него той вижда и заслужаващ доверие домашен източник на историческа

⁸ Н. Дучић. Старине Хилендарске. — Гласник српског ученог друштва, кн. 56, Београд, 1884, с. 61—62; Sava Chilandarec. Rukopisy a starotisky Chilendarské, Věstník kralovské české společnosti nauk. Praha, 1897, с. 38; К. Куев. Черноризец Храбър. С., БАН, 1967, с. 201—204; Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хилендара. Београд, 1978, с. 177—178.

⁹ П. А. Лавров. Зографский список сказания о письменах Черноризеца Храбра. — Изв. ОРЯСЛ, I, 1896, с. 582—586; Г. А. Ильинский. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. — Известия русского Археологического Института в Константинополе, т. XIII, С., 1908, с. 274; Й. Иванов. Български старини из Македония, С., 1908, с. 77 и сл.; К. Куев. Черноризец Храбър. . . , с. 204—207.

¹⁰ П. А. Лавров. К вопросу о времени изобретения и перевода священного писания. — Zbornik u slavu V. Jagića, Berlin, 1908, с. 355—358; Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 440—446; К. Куев. Черноризец Храбър. . . , с. 210—214; Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа. . . На с. 183—184 е описан ръкопис № 481, по сказанието на Храбър не е отбелязано.

¹¹ К. Куев. Пос. съч., с. 234.

информация за делото на Кирил и Методий и за началото на славянската писменост в България.

Храбровото сказание е един от първостепенните извори на Паисий Хилендарски при написване на главата „За славянските учители“ в „История славяно-българска“. В нея се съдържат някои исторически вести, за които със сигурност може да се твърди, че са почерпани от Черноризец Храбър.

Например твърдението на Паисий Хилендарски „Постил се святи Кирил 40 дъни и извадилъ 38 слова и сложилъ писъмо на словенски языкъ“ (с. 68) отвежда директно към Храбровата апология. В нея авторите разсъждения за броя на славянските букви съставят съществен момент в цялостното изложение. Тяхното включване се налага от необходимостта да се отбият атаките на тези, които укоряват Кирил, че е създал 38 букви, когато може да се пише и с по-малко, както гърците пишат с 24 букви: „Дроузии же г(лаго)лѣтъ. почто естъ, ЛН.

писмень створилъ. а можеть сѧ и мен'шимъ того писати, ѧкоже и гръци КД. пишжтъ.“¹² И след като доказва, че гърците също имат 38 писмени знака (с 11-те за двугласните и 3-те за числата), Храбър точно и определено заявява: „Тѣм же по тому подобно и въ тъжде ѡбразъ створи с(вѧ)тъи Кирил, ЛН. писмень.“ Храбровото сказание е единственото старобългарско произведение, в което числото 38 фиксира броя на създадената от Константин-Кирил славянска азбука. Така че източникът на Паисиевото твърдение „Свети Кирил съставил 38 букви“ може да бъде само Храбровата апология.

Пряка, затова и безспорна връзка между „За буквите“ и „История славяно-българска“ се открива в още един пункт — в известието, че след покръстването си българите четели и пишели на латински и гръцки език.¹³ С думите „Кръстивше же сѧ, римскими и гръцьскими писмены, нждаахъ сѧ словѣнскы рѣчь безъ оустроения“ Храбър отбелязва втория етап в развитието на писмената култура на славяните, заменил етапа на чертите и резките и предшествувал етапа на същинското славянско писмо. В Паисиевата история се съдържа същото съобщение, само че е по-конкретизирано по време. Според Паисий българите „чели и писали по латински и гръцки“ след първото си покръстване при крал Тривелий през 703 г. Тогава те „държали благочестието 50 години“, но понеже „не били здраво затвърдени във вярата, затова българските царе пак се върнали към езичеството, но не целият народ“. Именно от този временен християнски период в живота на българите Паисий Хилендарски твърди: „не имѣа кнѣги по своемъ ѧзыкъ, но латинскѣ и гръчески чѣтали и писали“ (с. 70). Това е в главата „За славянските учители“.

Нещо твърде любопитно по същия въпрос се открива и в първа глава „Историческо събрание за българския народ“. В нея липсата на славянско писмо и използването на чуждото, неразбираемо латинско писмо се сочи като причина за отказването на българите от християнството и възвръщането им към старото езичество.

Паисий разказва, че по времето на иконобореца Копроним българите отстъпили от християнството и се обърнали към предишното езичество „защо още не било въ то время писмо словѣнское, но болгари латински читали и пи-

¹² Всички цитати от Храбровото сказание са по най-стария му препис, наречен Лаврентиев, поместен в сборник от 1348 г., писан от инук Лаврентий за българския владетел Иван Александър. Цит. по изд. на К. Куев. Черноризец Храбър. ., с. 187—191.

¹³ На този общ момент между двете произведения обръща внимание и Б. Ангелов. Проучвания върху „История славеноболгарская“. — Известия на Института за литература, кн. X, 1961, с. 132.

сали“ (с. 22). Следва умозаключението на Паисий: „Затова слабо разбирали християнския закон, който преди това държали 78 години“, което пак е отглас на Храбровите разсъждения за непригодността на чуждите азбуки за означаване на основни християнски понятия като бог, живот, църква и т. н.: „Нж како можеть са писати добръ гръчьскыми писмены б(о)гъ или живѡтъ, или зѣло, или цр(ь)-ковъ... и инаа под(о)бнаа симь. И тако бѣшѣ многа лѣта.“

Посочените конкретни примери за зает от Черноризец Храбър фактологически материал от страна на Паисий Хилендарски не изчерпват въпроса за близостта между двамата писатели. Фактологическите успоредици между „За буквите“ и „История славянобългарска“ са само външни показатели за такава близост. Същевременно обаче те са и безспорни доказателства за съществуването ѝ. По съдържание и форма Храбровата апология напълно импонира на патриотичната платформа на Паисий Хилендарски и именно това определя дълбокото му срастване с нейния идеен и емоционален свят. Наличието на такава вътрешна, осъзната родствена близост между двамата бележити книжовници позволява да се правят и някои исторически и литературни аналогии между тях въпреки голямата дистанция от време.

Известно е, че историята на човечеството не се повтаря, но сходство на исторически ситуации е напълно допустимо и възможно. Примери в това отношение има и в българската история. Така например формирането и утвърждаването на българската народност през IX—X в. и на свързаната с нея славянобългарска култура и литература се осъществява в жестока борба срещу гърци и триезичници, съюзили се да смажат духовно и политически младата българска държава. Девет столетия по-късно, през XVIII—XIX в. формирането и налагането на българската нация и на новата българска култура и литература става пак в неимоверно трудна борба с гръцкия духовен и турския политически гнет. Аналогичните исторически ситуации раждат и типологически близки обществени, културни и книжовни дейци. Плод на причини от историко-типологично естество е и удивителното вътрешно родство между Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски и безспорната идейно-емоционална и формална близост между техните произведения.

„За буквите“ и „История славянобългарска“ са рожби на аналогични исторически и творчески ситуации.

Храбровото сказание възниква в резултат на изострен конфликт между привържениците на славянската писменост и нейните отрицатели — гърци и триезичници. То отразява кулминационен момент в развитието на борбата между славянската и гръцката партия след пристигането на Кирило-Методиевите ученици в България през 886 г. и най-вероятно — наелектризираната атмосфера на Преславския събор през 893 г.¹⁴ По същество то е достоен отговор на нападите на гърци и триезичници срещу славяните и аргументираната защита на тяхното право да творят култура на свой роден език с родни писмена.

Паисиевата история също е творчески акт на самозащита и обществена защита, опровержение на хулите на гърци и сърби спрямо българите, че нямали славно минало. Горешите спорове в атонските манастири през 50-те и 60-те години на XVIII в. между гръцки и сръбски монаси, от една страна, и български монаси, от друга страна, активизират родолюбието на хилендарския проигумен Паисий и извикват на живот пламенната му защита на българския род с неговото славно минало, печално настояще и оптимистично бъдеще. С произведението си той не само отхвърля незаслужените обиди към своя народ, но излага и цялостна платформа за неговото политическо и културно развитие.

¹⁴ К. Куев. Пос. съч., с. 20—26.

Двете произведения не само възникват при сходни обществено-исторически условия, но те са и резултат на аналогични авторски задачи. Както Черноризец Храбър има за цел не само за защити славянския език и славянската писменост от нападките на гърци и триезичници, но и да утвърди техния авторитет чрез изтъкване на преимуществата им пред еврейския, гръцкия и латинския език, така и Паисий Хилендарски си поставя задача не само да отхвърли несъстоятелните обвинения на горделивите гърци и завистливите сърби спрямо българите, но и да повдигне самочувствието на последните като най-силен в политическо и издигнат в културно отношение славянски народ.

Като рожби на сходни обществено-исторически условия и близки творчески задачи, „За буквите“ и „История славянобългарска“ разкриват твърде много аналогии в идейните концепции на двамата автори. У Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски се откриват аналогични разбирания по такива важни въпроси като въпроса за ролята на историческото знание и за силата на историческите доказателства, въпроса за езика и писмеността, въпроса за равнопоставеността на народите в областта на културното строителство. Те са солидно подплатени от еднаква авторска патриотична позиция и са изразени с еднаква публицистична страст.

Според Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски историята е най-великата учителка на народите и затова историческият опит на човечеството трябва да се познава. Той е необходим както в политическото развитие на всеки народ, така и в неговото духовно извисяване. И при единия, и при другия автор историческото знание е използвано като най-мощно оръжие в борбата срещу отрицателите на славянската и българската политическа и културна независимост. Тъкмо отличното познаване на културната история на древните народи позволява на Храбър да създаде аргументирана защита на правото и на славянския народ да твори култура на свой роден език, със свои славянски писмена. А компетентното и целенасочено връщане на Паисий към героичната история на българите и възкресяването на най-величавите моменти от нея се превръща в шит срещу денационализаторските стремежи на гърците и в програма на българското политическо и духовно възраждане. Най-силните аргументи на Храбър и Паисий в защита на техните патриотични тези са умело подобрите и неопровержими исторически факти. В техните произведения те са твърде много. Явно те са съзнавали тяхната доказателствена сила и са ги използвали широко срещу своите противници. Отношението на Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски към историческите факти и доказателства може да се характеризира най-добре с познатата сентенция: „Когато фактите говорят, и боговете мълчат.“

Последното обстоятелство пък от своя страна диктува стремежа на двамата писатели към издирване на повече исторически извори и определя подчертано научния им подход към тях. Днес учените вече са установили много от изворите на Храбровата информация за произхода на гръцката азбука, за първите преводи на Св. писание от еврейски на гръцки език, за старшинството на сирийския език — Псевдо-Теодосий, Теодорит Кирски, Климент Римски, Епифаний Кипърски, Евсевий Кесарийски, Венециански кодекс А, някои апокрифи и др.¹⁵ Тяхното познаване и начин на използване издават огромната ерудиция на старобългарския книжовник и го характеризират като бележит учен на своето време. Чрез изобилието на достоверни исторически факти той цели да подрони триезичната догма и да утвърди законността на славянския език и светостта на

¹⁵ В. Я г и ч. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке. — Исследования по русскому языку, т. I, СПб., 1895, с. 311 и сл.; К. Куев. Черноризец Храбър. . . , с. 56—71; С т. Г е н ч е в. Към въпроса за авторството на Храбровата апология. — Литературна мисъл, 1975, кн. 4, с. 87—101; С т. Е л е ф т е р о в. Черноризец Храбър и апокрифите. — Антени, 10 юни 1981 г.

създадената от Константин-Кирил Философ славянска азбука. Паисий Хилендарски също се осланя на постиженията на съвременната му историография, за да изгради своята съзидателна социална и идейна концепция за миналото, настоящето и бъдещето на българския народ. Многобройни изследвания свидетелствуват каква колосална работа е извършил той за издирване, проучване и осмисляне на огромно количество домашни и чужди исторически извори — жития, похвали, служби, царски грамоти, послания, летописи, латински историографски съчинения, руски печатни книги, сръбски родослов, гръцки хроники, немска история и т. н.¹⁶ Солидната историографска осведоменост на Паисий не само му спестява всякакво голословие, но придава авторитетност и убедителност на неговата патриотична теза.

Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски имат аналогични разбирания и по въпроса за езика и писмеността, които са съществени моменти в цялостната им демократична платформа. В този смисъл и двамата са ревностни последователи на Кирило-Методиевото дело, което има великата мисия да издигне славянството в културно отношение и да го обедини политически. Борбата за утвърждаване на славянския език като нов класически език наред с еврейски, гръцки и латински и на сътворената от Кирил и Методий славянска азбука представлява живец не само на Храбровото сказание, но на цялата българска литература от IX—X в. А Паисиевият призив „Ти, българине, не прелашай се, знай свой родъ и языкъ и учи се по своему языку“ синтезира не само идейния смисъл на неговата история, но и се превръща в лозунг на Българското възраждане. За Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски понятията език и народност са неразривно свързани. Създаването на култура на роден език е белег на съхранена народност. И двамата по един и същ начин осъзнават опасността за славяните и конкретно за българите от използването на гръцкия език и гръцката азбука. Според тях тази опасност застрашава както самобитността на славянската, респективно на българската култура, така и държавно-политическите устои на славянството и на България. Именно това придава не само културно-исторически, но и обществено-политически смисъл на схващанията им за езика и писмеността, а и на целите им произведения.

У Храбър и Паисий се забелязва диалектически начин на мислене, в резултат на който те се опълчват срещу средновековния светоглед и проповядват нови идеи, които по същество за техните епохи са революционни. Отстояваната от Храбър идея за правото на славянството на самостоятелен културен живот, обезпечен от завоеванията на Кирило-Методиевото дело, погледната на фона на триезичната догма, се равнява на културна революция за IX—X в. Идеята за самостоятелен културен и независим политически живот е доминираща и в Паисиевата програма за национално осъзнаване и възраждане на българите. За отбелязване е, че идеите и на двамата книжовници имат практическа реализация. В ожесточената схватка между славянската и гръцката партия у нас през последните десетилетия на IX в. побеждава славянската партия и тържеството на нейните идеи на Преславския събор определя облика на българската култура и литература през следващите векове. А Паисиевите идеи стават знаме на националноосвободителните борби на българите през Възраждането и определят основния патос на българската национална култура и литература през тази епоха. И така Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски издигат глас в защита на равноправието на всеки народ в областта на културното строителство и обществения живот. Може би тъкмо идеята за културна и политическа еман-

¹⁶ Вж. библиографията по въпроса у В. Трайков и И. Дуйчев. Паисий Хилендарски. Литературни извори за епохата, живота и дейността му. — В: Сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха. С., 1962, с. 625—626.

ципация на народите в най-голяма степен скъсява дистанцията от девет столетия между тях и дълбоко ги сродява.

Аналогичните моменти в идейните позиции на Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски налагат някои типологически сходства и от формално естество — в жанровата определеност на творбите им, в емоционалната окраска на стила, в полемичния тон на изложение. Безспорната актуалност на проблематиката, подборът на историческите факти с оглед на преследваната патриотична задача, наличието на една основна идея, поднесена на слушателите и читателите по пътя на темпераментна полемика, емоционалното и живо авторско присъствие, свежестта на езика и стила придават подчертано публицистичен характер на Храбровото сказание „За буквите“ и на Паисиевата „История славянобългарска“. Двете произведения са най-ярките публицистични творби на старобългарската и възрожденската литература. Типологическа близост между тях се забелязва още в областта на емоционалната обогатеност на езика и стила, в ироничната авторска позиция спрямо противника, в използването на беседата като похват на изложение, в полемичния им патос.

Наблюденията над Храбровото сказание „За буквите“ и Паисиевата „История славянобългарска“ показват, че между техните автори съществува дълбоко, вътрешно духовно родство. То е резултат не само на непосредствено запознаване на първия български възрожденец с творбата на старобългарския му събрат, но преди всичко на проникновено вглъбяване в нейния идеен и емоционален свят, за което способствува духовната му нагласа тъкмо към подобен род произведения. Творбата на Черноризец Храбър се оказва не само авторитетен домашен извор на историческото знание, но и школа за житейските, философските и литературните схващания на Паисий Хилендарски. Сходните обществено-исторически условия, при които двамата книжовници работят, близките патриотични задачи, които преследват, довеждат до някои аналогични позиции в техните идейни концепции. Черноризец Храбър и Паисий Хилендарски имат сродни разбирания по такива важни въпроси на обществената мисъл като въпросите за ролята и значението на историческото знание, за езика и писмеността, за правото на народите на самостоятелно политическо и духовно развитие. Това потвърждава съществуващото мнение в науката, че първият български възрожденец се формира като личност и като писател под силното влияние на идейната и емоционална атмосфера на старобългарската литература, че между средновековна и нова литература няма рязка граница, че новата култура винаги се нуждае от опита и традициите на старата култура.